

חוליה בשרשרת

כללי

במאמר זה ננסה להציע נקודת מבט על עמדתו וגישתו של מו"ר הרב דרוקמן זצ"ל על עצמו כמלמד תורה, וזאת מתוך תורתו ומתוך מבט על מקצת דברים הנוגעים בדרכי העברת השיעורים של הרב. רוב דברים אלו, במבט הפשוט שלהם, נוגעים לצד "החיצוני" של הלימוד, ואולי דווקא מתוכם תתברר לנו הנקודה.

את מידת הענווה של הרב, חש כמעט כל מי שבא במגע עם הרב או נחשף אליו, ונאמרו ונכתבו על כך דברים רבים. נקודה זו היא בסיסית בדרכי קניין התורה, כפי שלמדנו בפרק "קניין תורה" (אבות ו, ה). גם הרב, בפרק הפותח את ספריו על פרשות השבוע (מעשי אבות, בראשית א, עמ' 27-29), המדבר על היחס האמיתי לתורה, מדגיש את הנקודה של "קניין התורה בענווה":

הענווה מבטאת את היחס לנושא הנלמד, יחס לכך שאנו עומדים בפני דבר גדול, שכדי להשיג אותו צריך להתאמץ...

היחס... לא נאמר רק ביחס לתורה שבכתב, אלא גם ביחס לתורה שבעל פה, המתגלית על ידי חז"ל... אם אנו נפגשים בדבר בלתי מובן בדבריהם, עלינו לדעת שאנו (-מודגש במקור) איננו מבינים, הבעיה אצלנו, ולא אצלם, חלילה.

מתוך נקודה זו נובע היחס לתפקיד שאותו נושא מלמד התורה – היותו חוליה בשרשרת הדורות וממעבירי התורה מדור לדור, תפקיד הנושא עימו את האחריות של "מעתיקי השמועה", כפי שאפשר לראות בדברי הרב בכמה מקומות.

הרב מסביר שמתוך תפיסת הערך של התורה מבינים שלימוד התורה איננו רק עניין פרטי, אלא יש בו גם ערך כללי־ישראלי וכלל־אנושי, ומשום כך החובה היא להחיות גם את האחרים ולהפיץ להם את התורה. מתוך כך הרב (בארץ לא זרועה, במדבר, עמ' 44-45) מאיר באור חדש את אמרתו של רבן יוחנן בן זכאי בפרקי אבות (ב, ח): "אל תחזיק טובה לעצמך":

אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק את "הטובה", את התורה, לעצמך – מסור אותה לאחרים... זוהי תכליתך בעולמך – להפיץ את אור ה'. אל תחזיק את התורה לעצמך... אלא זכה גם אחרים ליהנות מאורה... זהו תפקידך, לכך נוצרת!

במאמר "ללמוד וללמד" (לזמן הזה, סיון, עמ' 393-398) מסביר הרב שגדר לימוד התורה הוא הלימוד לאחרים, וכך הוא גם מביא בשם רבו הרצי"ה. גם משם המאמר (שכנראה בחר אותו העורך) אפשר לראות את המקום והתנועה של הלמידה מאחרים והלימוד לאחרים ואת היות האדם חוליה מקשרת בין מי שלימד אותו – לאלו שלומדים ממנו. הרב מבאר כי "התורה ניתנה לכלל ישראל שבכל הדורות, וכדי שהתורה אכן תעבור לכלל ישראל שבכל הדורות, חיוני ה'ללמד', ובהמשך הוא מסכם:

משמעות הדברים: כשאדם מלמד את בנו תורה, הוא מהווה חולייה בשרשרת העברת התורה, החל ממעמד הר סיני – ועד סוף כל הדורות כולם...

חלק עקרוני ומהותי במצוות תלמוד תורה הוא העברת התורה הלאה, לדורות הבאים... זוהי "תורת חסד", וזהו: "לשם התורה".

הרב מזכיר את רבי עקיבא שלא התייאש, ואף לאחר שמתו לו עשרים וארבעה אלף תלמידים, הוא קם מתוך ההריסות ולימד חמישה תלמידים

חדשים, והם העמידו והצילו את התורה בעם ישראל (אבות לבנים א, "הדרך לקיום התורה באדם ובישראל") :

ואולם, צדק רבי עקיבא בדרכו. חמשת תלמידיו החדשים העמידו את התורה באותה השעה וזכו להיות אחת החוליות המשמעותיות ביותר בשלשלת מסירת תורה שבעלפה בעם ישראל לדורות.

וזו כוונת הדרכת אנשי כנסת הגדולה: "והעמידו תלמידים הרבה" (אבות א, א).

היותנו, היות המלמד והלומד תורה, חלק משרשרת הדורות, אינו מבטל את הערך לחדשנות בלימוד תורה אך "היא מוכרחת להתבסס על עיקרון **ההמשכיות** (-מודגש במקור)" (אבות לבנים א, "עשה לך רב וקנה לך חבר"), ולכן ישנה החשיבות שיקבע אדם רב לעצמו, גם אם אינו ראוי דיו, כל עוד אין אחר המתאים ממנו.

"הוא היה אומר" – הרב חי את מה שלימד, והדברים לא היו תיאורטיים אצלו. ננסה להראות דרך עניינים הקשורים בעיקר למתודות הלימוד, ואולי דווקא דרכם, שזאת גם גישתו של הרב, ואיך הם מביאים לידי ביטוי את התפיסה הזאת (לבד מעניינים חינוכיים והלימוד איך לומדים שהרב מטמיע גם דרך העניינים האלו, ואכמ"ל).

התבטלות כלפי תלמידי חכמים

מידה זו באה גם מתוך התפיסה של היותך חלק מהשרשרת של העברת התורה מדור לדור. ההתבטלות כלפי החוליות הקודמות וההסתמכות עליהם מאפשרת לבנות ולחזק את החוליה שבה אתה נמצא גם למען החוליות הבאות אחריך.

יחסו של הרב לרבותיו, הרצי"ה והרב "הנזיר", בא לידי ביטוי בהדגשה בפתחם של כרכים רבים של ספרי רבנו: "בכל פעם שמצוין בספר: 'הרב

זצ"ל – הכוונה היא למרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק... 'מורי ורבי זצ"ל – הכוונה היא לרב צבי יהודה. וכשמוזכר: 'הרב הנזיר' – הכוונה למורי ורבי הרב הנזיר זצ"ל, הרב דוד כהן". וכמובן, כך היה מכנה אותם בכל אזכור שלהם בשיעורים, ראיונות ושיחות. על רבו הרצי"ה נהג לומר: "כל מה שיש בי, הוא ממנו" (הנני, עמ' 70).

יחס זה בא לידי ביטוי באופן כללי כלפי כל תלמידי החכמים, ולא רק כלפי רבותיו, וגם כאלה שלא באו מבית המדרש שבו צמח והצמיח רבנו. למשל, בהספדו המרגש של הראשלי"ץ, הרב שלמה יוסף עמאר שליט"א על הרב, העיד:

אני מעיד עדות אמת, שכל העשר שנים, הוא גדול ממני בחוכמה ומעשים, הוא מעולם לא עשה דבר מבלי שהוא התייעץ איתי ואני איתו. הוא מעולם לא שינה כחוט השערה. המעלה של הענווה והפשטות ברמה כזו, אדם שהגיע להערצה של רבבות רבבות אלפי ישראל שנושאים את שמו בגאון ובאהבה והערצה גדולה, מתנהג בכזו פשטות, אני לא הכרתי עוד דבר כזה, זה דבר מיוחד במינו!

חז"ל ותורה שבעל־פה המשמעות האמיתית של התורה

ראשית, היחס לחז"ל היה אצל הרב בחרדת קודש ומתוך התבטלות לגובה ועומק דבריהם, כפי שהזכרנו לעיל (מעשי אבות, בראשית א, עמ' 27-29):

אם אנו נפגשים בדבר בלתי מובן בדבריהם, עלינו לדעת **שאנו** (-מודגש במקור) איננו מבינים, הבעיה אצלנו, ולא אצלם, חלילה.

על פי רוב, הרב בביאורו ובשיעוריו אינו מחדש דברים משל עצמו, אלא מביא את שיטות חז"ל ורבותינו, ובתוך הדברים אפשר לראות חידושים – בסדר העמדתם, בהסבר שלהם, ובהערות והסיכומים של הרב.

הרב היה מדגיש כי דברי חז"ל הם כוונת התורה והפירושים האמיתיים שלה. למשל: ההסבר של חז"ל בדיני נזק שאדם עושה לחברו. התורה כותבת (שמות כא, כד): "עֵינַן תִּפְתַּח עֵינַי", וחז"ל מסבירים שמדובר בתשלומים כספיים, אומר על כך הרב (התורה לדורנו, ויקרא, עמ' 259-268):

רצוננו להסביר מדוע דברי חז"ל הם המשמעות האמיתית של מה שכתוב בתורה, והתורה לא התכוונה כלל לבצע בפוגע חבלה... למרות שמפשט הכתובים נראה אחרת.

בהמשך מסביר הרב כי הסיבה שחז"ל נתנו את הפירוש האמיתי, משום שמדובר בשני צדדים המשלימים זה את זה. התורה שבכתב השמיית, והתורה שבעלפה המבטאת את הצד הארצימעשי הן שני צדדים של אותה התורה.

ואולי אחת הסיבות להבנת הדברים באופן זה היא התפיסה שמה, מקבל התורה מה' ומוסרה לישראל, וחז"ל, הבאים שנים רבות אחריו, הם כולם חוליות בשרשרת אחת המנחילות את התורה שניתנה מסיני. החוליות מתאימות למקור ואינן מתנגדות לו.

דברי חז"ל משלימים זה את זה

בהמשך לעניין הקודם, הרב הביא במקרים רבים שיטות שונות בחז"ל, הנראות סותרות או מתנגדות אחת לשנייה, וניסה להסביר שהן משלימות זו את זו, או מבטאות צדדים שונים של אותו הדבר. אפשר לראות בכך את הרצון לבטא שהחוליות אינן סותרות זו את זו, אלא ממשיכות ומשלימות זו את זו. נמחיש זאת בשתי דוגמאות.

בנוגע לביאור הפסוק (דברים ל, יד): "כִּי קָרוֹב אֶלֶיךָ הַדְּבָר מְאֹד", נחלקו אם הכוונה לתורה שבכתב ובעל־פה (רש"י), או למצוות התשובה (רמב"ן). הרב מבאר: "האמת היא, ששני הפירושים הללו, אינן שתי דעות נפרדות לחלוטין, אלא שהם כמו שני צדדים של אותה המטבע". התורה היא "לכתחילה", ומצב התשובה הוא "בדיעבד" (לזמן הזה, אלול, עמ' 73-74).

ירמיהו הנביא אומר (לג, כה): "כֹּה אָמַר ה' : אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וְלַיְלָה, חֻקֹּת שְׁמַיִם וְאָרֶץ לֹא שְׁמַתִּי". בגמרא נחלקו מהי אותה הברית, האם מילה או תורה. ומסביר הרב (לזמן הזה, אדר, עמ' 272):

והאמת היא שאין מחלוקת בין השיטות, כיון שמילה ותורה הינן שני צדדים הבונים יחד את קדושת ישראל. המילה מבטאת את הפן הסגולי – את הנשמה המיוחדת של ישראל, את ברית האבות. התורה, לעומת זאת, מבטאת את ההוצאה מן הכוח אל הפועל של הפן הסגולי, היא מדריכה אותנו כיצד לממש את הסגולה בחיי המעשה שלנו, ובכך לבטא את הטבע הגנוז בנו. זהו הצד הבחירי בנו.

כנגד רוחו של כל אחד, פשוט אבל עמוק, שיעורים קצובים בזמן

התורה מספרת לנו על תכונתו המיוחדת של יהושע בן נון, שבזכותה נבחר להמשיך את הנהגתו של משה רבנו ולהכניס את עם ישראל לארץ ישראל (במדבר כז, יח): "אִישׁ אֶשֶׁר רוּחַ בּוֹ" – שיודע להלוך כנגד רוחו של כל אחד (ראה רש"י ורבנו בחיי על אתר). כדי שהשרשרת תהיה חזקה ותגדל – החוליות שבה צריכות לדעת להתחבר לכמה שיותר חוליות ורכיבים אחרים בגודל, בצורה, בצבע ובחומר מהם הם עשויים.

הרב העביר שיעורים לכלל הגילים – מילדי גן שבאו לבקר, ועד מבוגרים וזקנים – ולכל הציבורים. הרב העביר שיעורים בכל מקום

שהוזמן אליו על רצף הציבוריות המגזרית והישראלית כולה, לכל הרמות – מאלו העושים את צעדיהם הראשונים, ועד רבנים ותלמידי חכמים.

לכל אחד יש מקום בתורה, כי בתורה יש רבדים שונים המתאימים לכולם (מעשי אבות, בראשית א, עמ' 24-25):

העובדה שלתורה יש אין־ספור רבדים... שבניגוד לספרות החול האנושית... מתאימה התורה לכל הגילאים... באותו החומש שלומד ילד בבית הספר בתחילת לימודו – לומד גם הרב הגדול ביותר, ששנות לימוד רבות מאחוריו... התורה מיוחדת. לכולם יש מה ללמוד בה.

כחלק מזה (וככל הנראה גם מסיבות אחרות), שיעוריו של הרב היו קצובים בזמן ולרוב לא התארכו מעבר לכך. שיעורים קצרים יחסית, המאפשרים לציבור רחב ומגוון יותר "להחזיק ראש", לקלוט את המסר וגם את מהלך השיעור. שיעור שקצוב בזמן נותן "תקווה" גם למי שאינו רגיל בכך להחזיק מעמד ולא לשמוע רק חצי שיעור.

כישרון גדול הוא לומר ולכתוב דברים עמוקים, מורכבים לפעמים, בשפה פשוטה שכל אחד יכול להבין, וכמובן, שהדברים ישפיעו לפי עומק ורוחב הכלי המקבל. שיעורים רבים העביר הרב באופן זהה לקבוצות שונות, וכולם יצאו נשכרים.

במבט פשוט היה אפשר לחשוב לפעמים כי דברי הרב מתאימים לאנשים שרמתם נמוכה יחסית, כי הדברים נראו פשוטים, ואולי ברורים מדי, ולא מתחכמים, שאינם דורשים מהלכים מחשבתיים מורכבים. אולם, המתבונן בהם מגלה את העומקים הטמונים בהם.

ואולי יש כאן גם יישום של דברי הראי"ה קוק זצ"ל בדבר הצורך "להוריד" רזי תורה, סתרי תורה בכלים ובשפה גלויה ופשוטה בהתאמה לדור (הראי"ה קוק, אגרות הראיה ב, לד):

כלל רזי עולם, שמשום עת לעשות לה' הסכמתי לגלותם, כי
השעה צריכה לכך. וגדולים וטובים ממני סבלו דיבת עם
בשביל עניינים כאלה, שלחץ אותם רוחם הטהור, בשביל
תיקון הדור, לדבר דברים חדשים ולגלות נסתרות שלא
הורגל בהם השכל ההמוני.

שיטתי, היקפי ונוגע ביסודות

מתוך בניין מקיף ושיטתי של הדעה ביסודות המרכזיים ובסוגיות
המרכזיות בחיי האדם המאמין, ובייחוד באתגרים בדור שלנו, דור
הגאולה, אפשר לדאוג שהתורה תעבור בצורה הטובה ביותר מדור לדור.

כאשר סוקרים את הנושאים הרבים והמגוונים בספרי הרב, ובוודאי גם
כשמצרפים את כל השיעורים שהעביר הרב, מגלים את רוחב היריעה
וההיקף של הנושאים, הנוגעים לפחות ברוב המקרים לשאלות ולסוגיות
המרכזיות, המטרידות את האדם המאמין או המתלבט, כגון: משמעות
התורה, ערכו של עם ישראל – של הכלל והפרט, והיחס ביניהם, ערכה
ופעולתה של ארץ ישראל, חסד, תפקידו של האדם בעולם, יחס האדם
לעצמו ולסביבתו, מדינתו, עולם, יסודות הבית היהודי, שאלות של
השגחת ה', וכן עיסוק בשאלות פרטיות רבות.

נציין בנוסף כדוגמה שאחד הספרים היחידים המבארים את יסודות
מחשבת הציונות הדתית ביחס לדור הגאולה המיוחד שבו אנו נמצאים
הוא ספרו של הרב "קמעא קמעא", הבנוי בצורה מסודרת ושיטתית.

חלק גדול מהשיעורים והספרים (הבנויים על השיעורים) של הרב,
בנויים על פי הסדר בספר שהוא מלמד. למשל: סדרת הספרים על פרשות
השבוע, סדרת הספרים על פרקי אבות, שיעורים שהעביר הרב על הסדר
בספרי הרב קוק וז"ל. ההתקדמות על הסדר נותנת את היחס הראוי

לספר, לכותב הספר, וכן מממשת את הרעיון של ההמשכיות – רק אחרי מיצוי, היקף כל מה שיש, אפשר להתקדם הלאה.

ישנם מקומות שהשיעורים אינם צמודים לספר מסוים, ואולי בהם אפשר להבחין אף יותר בסדר ובבנייה של הנושאים, כגון: "קמעא קמעא" שהזכרנו לעיל, "צמאה נפשי" – פרקי עיון והעמקה בנושא התפילה, והסדרה על המועדים – "לזמן הזה".

וחוזר חלילה

מספר הרב על מורו ורבו הרצי"ה (משמיע ישועה, עמ' 125):

רבינו היה מחנך אדיר, קודם כל באישיותו, וכן במופת האישי שהקרין. הוא היה מחנך ומורה בעל שיעור קומה גדול גם בדברים אותם לימד. על הדברים היסודיים ביותר ועל הדברים שמצא לנכון להדגיש היה חוזר המון פעמים, בכל הזדמנות שנקרתה בדרכו ובכל צורה שהיא, ועל ידי כך הדברים חדרו ממש לליבנו, בנו אותנו והפכו חלק בלתי נפרד מאיתנו.

הרב נהג בדרכי רבו הגדול וחוזר על סדרות השיעורים שנה אחר שנה, בהתמדה, באותה האנרגיה, באותן המילים ובאותם הניואנסים. לשם המחשה, באופן אישי זכיתי להשתתף בכמה מהשיעורים באחת השנים על ה"הקדמה לאורות התשובה". לימים יצאו השיעורים כמאמר המופיע בספר "בהיותו קרוב" (פרקי מבוא ל"אורות התשובה", עמ' 24-76). ומעניין היה לראות כי הסיכומים האישיים זהים כמעט במילים למאמר, וכן אנקדוטות והערות שנאמרו בדרך אגב בשיעור הופיעו בהערות במאמר הכתוב.

אין דבר שאין לו מקור, במדויק

אחד מסימני ההיכר של שיעורי הרב הוא התיק הגדול שסתב, ובו ספרים רבים, מסודרים בקפידה, אשר מתוכם מבצבצות סימניות רבות, מהן צהובות מרוב השנים שעברו עליהן. הרב היה מוציא ומסדר אותם בערמות לפניו טרם תחילת השיעור.

ותיקים יותר מספרים כי בשנים מוקדמות יותר היה הרב אוסף אל חיקו את ערמת הספרים ונוסע איתם למקום השיעור על גבי אופניו.

והזיכרון ממשיך אל השיעור עצמו, שבו כל ציטוט מדברי חז"ל ורבותינו שבמשך הדורות היה נקרא מתוך הספר, ולא משנה מה המקור – גם אלו המפורסמים לכל ילד המתחיל את לימודו, וגם לא משנה מה אורכו של הציטוט – גם הקצר ביותר.

לבד מהתבטלות כלפי רבותינו, יש כאן גם הכרת המקום שלנו בפרספקטיבה רחבה, היסטורית, ונתינת המקום לבעלי השמועה – לא רק מצד הציטוט מתוך הספר, הנותן את ההקשר הכולל, אלא גם מתוך החשיבות בדיוק הציטוט.

הרב נעם סמט, שגדל בסמיכות לביתו של הרב, מציע¹ כי סחיבת הספרים הרבים של הרב אל שיעוריו:

אולי הייתה דרך להנחיל תודעת שורשיות מאוד עמוקה. אנחנו אומרים רעיונות מאוד רדיקליים, אמר הרב דרוקמן, אבל הם כולם כתובים פה בעשרים וחמישה הספרים הישנים האלה. אני קורא אותם מתוך המכילתא, הגמרות, ודברי הראשונים והאחרונים.

¹ ראה: "האדמו"ר הציוני דתי": <https://www.inn.co.il/news/587443>

מקומנו כחוליה חדשה, אחרת – אבל מחוברת לדורות קודמים ומותאמת לדור הנוכחי.

יש טענה² כי חידושו הגדול של הרב דרוקמן בתורת הרב קוק זצ"ל הוא הלימוד השיטתי, שמראה את המקורות בדברי קדמונים לדברי הרב קוק באופן מוסדר ושיטתי (כמו התורה השיטתית בדבר הגאולה בדורנו, שהרחבנו לעיל). את דבריו העליונים והמחודשים של הרב קוק, שכתב את חלקם הגדול כהתפרצות של מחשבות בפנקסים ובלי ציטוטים או הפניה – חיבר הרב ללומדים אל המקורות. בכך היה הרב חוליה משמעותית בשרשרת לימוד תורת הרב קוק זצ"ל, בבחינת "תורת שיש לה בית אבי".

יהי רצון שנוזכה להמשיך את דרכו ותורתו של הרב, ולהמשיך את מסורת העברת התורה מדור לדור בהתאם לדור.

² הרב אהרן הראל, מתלמידי הרב, בשיעורו: "תורה שיש לה בית אב – דברים לזכר הרב חיים דרוקמן": https://www.youtube.com/watch?v=EEOC_r04iHk.